

Жанна Шаладонава

Мінск

**Урбаністычны дыскурс і нацыянальная
ідэнтычнасць у беларускай і ўкраінскай паэзіі
20–30 гадоў XX стагоддзя**

З часоў старажытнасці гарады, выступаючы аб'ектамі мастацка-эстэтычнага адлюстравання ў беларускай і ўкраінскай літаратурах, набывалі значную функцыянальную змястоўнасць у фарміраванні свядомасці чалавека, сацыяльна-палітычнай, духоўна-культурнай кансалідацыі народа ў межах пэўнага дзяржаўнага аб'яднання (Кіеўская Русь, Вялікае Княства Літоўскае). Назва горада звычайна прэзентавала дзяржаву (Кіеў – Кіеўская Русь) і гэты момант падкрэсліваў цэнтрычныя функцыі горада ў дзяржаўным аб'яднанні і духоўна-культурным развіцці народа. Але традыцыйна нацыянальная ментальнасць беларусаў і ўкраінцаў звязваецца, найперш, з рысамі сялянскай земляробчай цывілізацыі, якая арганічна паядноўвае прыроду і чалавека, выступае натуральным улоннем яго жыцця і працы, фарміравання пачуцця Айчыны:

Зямля не зменіць і не здрадзіць,
Зямля паможа і дарадзіць,
Зямля дасць волі, дасць і сілы,
Зямля паслужыць да магілы,
Зямля дзяцей тваіх не кіне,
Зямля – аснова ўсёй айчыне¹.

Украінскі дзяржаўны дзеяч, гісторык літаратуры С. Яфрэмаў лічыў, што *горад адыходзіў ад украінскіх форм. Нацыянальна ўкраінскай*

¹ Я. Колас, *Збор твораў: у чатырнаццаці тамах*, Мінск 1974, т. 6, с. 223.

была толькі вёска, і калі пісьменства імкнулася трымацца грунту, яно мусіла на гэту “сваю” вёску аглядацца і з яе чэрпаць свой матэрыял. Гарадскія матывы стаялі ў нас дзесьці далёка на заднім плане². Але менавіта шырокая маса сялянства, што ў сваёй магутнай, непарыўнай повязі з нацыянальнымі каранямі, светапоглядам, традыцыямі, мовай і народнай культурай улілася ў гарадскую прастору, садзейнічала яе пераўвасабленню, нацыянальнай ідэнтыфікацыі. Спрыяльныя наступствы гэтых працэсаў у Беларусі і Украіне сталі адчувальнымі пасля абвяшчэння дзяржаўнасці (БССР і УССР у 1918 г.) і правядзення адпаведнай палітыкі па развіццю нацыянальна-культурнай інфраструктуры гарадоў.

На пачатку ж XX ст., на этапе нацыянальнага аб’яднання, самасцвярджэння і самаідэнтыфікацыі горад, што нівелюе асобасны пачатак, уніфікуе індывідуальнае і этнічнакультурнае аблічча, яшчэ і з гэтай прычыны ўспрымаўся як варожая стыхія, асноўнай прыкметай якой выступала атмасфера адчужэння і раз’яднанасці. Дынамічнае, ажыўленае вялікай колькасцю людзей, апісанне прамысловага мегаполісу ў паэме Я. Коласа “Новая зямля” канстатуе прынцыповы факт адсутнасці паміж імі кантакту, любых, нават нязначных праяў узаемнай зацікаўленасці і духоўнай еднасці:

А тут – адзін, бо ўсе чужыя,
 Не знаеш, хто яны такія,
 І сам для іх ты чужаніца.
 На камяніцы камяніца,
 Не згледзіш неба край за імі
 І ціснуць сценамі сваімі³.

Касмапалітычныя ўстаноўкі новага класа, насельніка горада – пралетарыята – перадаў Я. Купала ў вершы “...О так! Я – пралетар!” Сацыяльная трансфармацыя ўчарашняга селяніна суправаджаецца катэгарычнай пазіцыяй адмаўлення ад “ганебнага” пачуцця ўласнасці, пазбягання (забыцця) вясковага жыцця, прызнання бацькаўшчынай цэлага свету. Аднак супраць такога паспешлівага самасцвярджэння новага “ўладара зямлі” пратэстуе падсвядомасць героя, яго глыбінная ўнутрана-духоўная сутнасць, якая праяўляецца на ўзроўні сноў,

² С. Єфремов, *Історія українського письменства* [Электронны рэсурс] – Рэжым доступу: <http://www.utoronto.ca/elul/history/Iefremov/>. Дата доступу: 25.02.2013.

³ Я. Колас, *Збор твораў: у чатырнаццаці тамах*, т. 6, с. 249.

пакутлівага трызнення спрадвечнымі, сапраўднымі і непераходнымі каштоўнасцямі “малой радзімы”, сімвалам якой выступаюць родныя гоні:

Мне бацькаўшчынай цэлы свет,
Ад родных ніў я адварнуўся...
Адно... не збыў яшчэ ўсіх бед:
Мне сняцца сны аб Беларусі!⁴

Вядомы даследчык гарадской культуры ў яе гістарычным ракурсе І. Грэўс лічыў гарады *і лабараторыямі, і пераемнікамі, і захавальнікамі культуры, і вышэйшымі паказчыкамі цывілізаванасці. У іх адбываецца згушчэнне культурных працэсаў, насычэнне іх вынікаў... Горад – цэнтр, адначасова, культурнага прыцягнення і выпраменьвання, самы наглядны вымяральнік узроўню культуры, а гісторыя горада – цудоўны даведнік яе хады і лёсаў*⁵. Для ўкраінскіх паэтаў 20–30-гг. у абліччы горада вельмі важным з’яўляецца яго гісторыка-культурны кантэкст, знакавая сімволіка нацыянальнай ідэнтнасці, сувязь не толькі з мінулай славай і веліччу, але і з перспекывамі цывілізацыйнага развіцця, што і акцэнтуюе М. Драй-Хмара:

Стою над порохом віків
І думаю: пройшло могуцьне...
І раптом череда гудків
Неждане розрыва майбутне⁶.

Гісторыя Украіны цесна звязана з гісторыяй утварэння, змагання, развіцця гарадоў: Кіеў, Чарнігаў, Глухаў, Харкаў і інш. М. Рыльскі, М. Зераў, М. Драй-Хмара па-новаму ахарактарызавалі ўкраінскую нацыянальную карціну свету, дадаўшы горад да канцэптуальных прасторавых структур. Яго сімволіка выступіла адной з ключавых у фарміраванні нацыятворчых імпульсаў паэзіі. Тагачасную ўкраінскую паэзію адрознівае асаблівы піетэт стаўлення да гарадоў, з якімі звязана нацыянальная гісторыя (Кіеў, Падол, Чарнігаў, Камянец, Хорціца). Хоць сталіцай Савецкай Украіны з 1918 па 1934 гг. быў аб’яўлены Харкаў, менавіта Кіеў прэзентуецца як гістарычнае і духоўнае ядро нацыі, новы славянскі Іерусалім, сакральнасць якога прамоўлена аўтарам “Кабзара”: *Мов на небі висить Святий Київ наш великий.*

⁴ Я. Купала, *Збор твораў: у сямі тамах*, Мінск 1973, т. 4, с. 117.

⁵ Д. Лихачёв, *Раздумья о России*, СПб 2006, с. 545.

⁶ М. Драй-Хмара, *Вибране (Поэзии та переклади)*, Київ 1969, с. 70.

Паэты ўслаўлялі сакральна-культурную прастору Кіева, цэнтра старажытнаруускай дзяржаўнасці, горада вечнасці і прыгажосці, які ва ўсёй магутнасці свайго сфарміраванага стагоддзімі патэнцыяла, увасобленага ў помніках гісторыі, архітэктуры, літаратуры і мастацтва, выяўляе квінтэсенцыю духоўнага жыцця нацыі, выступае выразным сімвалам яе непераходнай славы і велічы.

Давно в минулім дні твоеї славы,
І плаче дзвонів стоголоса мідь,
Шо вже не вернеться шчаслива мить
Твого буяння, цвіту і держави.

Але, мандрівче, тут на пісках стань,
Глянй на химери барокковых бань,
На Шеделя білоколонне диво:

Живе життя, і силу ще таіть
Оця гора зелена і дрімлива,
Ця золотом цвяхована блакить⁷.

Гісторыка-культурная памяць гарадоў садзейнічае развіццю адчування адзінства і ўнікальнасці, і тым самым – замацаванню нацыянальнай ідэнтычнасці. У беларускай паэзіі першай трэці ХХ ст. нацыянальна-аб'яднальны пачатак звязваецца з Вільняй, сталіцай ВКЛ. Архітэктурныя помнікі горада ў іх вытанчанай і велічнай прыгажосці, набываючы значэнне нацыянальнай эмблемы, нагадваюць пра залаты век, гарманічную цэласнасць развіцця народа, дзяржаўнасці. Так, касцёл св. Ганны ў вершах М. Багдановіча, З. Бядулі, У. Жылкі ўспрымаецца ў якасці важнага духоўнага арыенціра не толькі ў межах гарадской прасторы, але і народа, а сама Вільня выступае як магутны фактар нацыянальнай ідэнтыфікацыі.

О, Вільня, крывіцкая Мекка!
О, места, – ўсё цуд, хараство!
Дзяржаўная думнасць павекаў,
Узнята рашуча брыво!

Там дзеці (твае яны дзеці!)
З-пад слепых, закураных хат...
Вітай жа – у часы ліхалецця
Змагарскі іх блішча пагляд⁸.

⁷ М. Зеров, *Творчість* [Электронны рэсурс] // Рэжым доступу: <http://www.poetryclub.com.ua/metrp-roem.php?roem=1395>. Дата доступу: 25.09.2013.

⁸ У. Жылка, *Выбраныя творы*, Мінск 1998, с. 76.

І. Бабкоў лічыць, што доўгі час, прынамсі да першай трэці ХХ ст. уключна культурныя межы Беларусі былі адкрытыя і *беларуская культурная прастора ўваходзіла як складовая частка ў больш шырокія, мажарэгіянальныя культурныя альянсы, цэнтры, сталіцы, якія знаходзіліся па-за тэрыторыяй сучаснай Беларусі, але інтэлектуальная прадукцыя ў якіх тварылася (і спажывалася) пры істотным удзеле беларусаў*⁹. У якасці такіх культурных цэнтраў вучоны называе Вільню, Кіеў, Пецярбург. Таму вобраз сталіцы як кансалідуючага ядра быў у мастацкіх творах неканкрэтны, адносны, пазначаны пэўнай доляй умоўнасці. Гэты факт ускосна тлумачыць тое, чаму беларуская нацыянальная ідэнтыфікацыя, асноўнымі складнікамі якой выступаюць тэрыторыя, мова, этнічныя сувязі, традыцыйна звязвалася менавіта з тэрыторыяй правінцыі, з сялянскім асяродзем, з зямлёй.

Я. Пушча ў апеляцыі да мінулага краю, як асноўнага нацыятворчага чынніка, звяртае ўвагу на нематэрыяльнасць увасаблення духоўнай спадчыны беларусаў. Сапраўды, на той час архітэктурная спадчына Беларусі была належным чынам не асэнсавана, нацыянальна не адаптавана, многія славытыя помнікі (замкі, палацы, касцёлы) ўспрымаліся як элементы польскай культуры. Таму феномен праявы нацыянальнай свядомасці грунтаваўся не на знакавых матэрыяльных атрыбутах гісторыка-культурнай памяці, а на ўсведамленні найперш духоўнай блізкасці, сфарміраванай далучанасцю да зямлі продкаў.

О, Беларусь!
 Тваё мінулае ў мармурах не застыла
 І медзю-бронзай не звініць.
 Яно не знае готыкі, антычных стыляў,
 Не знае колераў сузорчатых зарніц.
 Яно пахована ў глыбокія курганы,
 Крывёй-бальзамам гоіць сны¹⁰.

У 20–30-я гг. рост, развіццё, функцыянальнае прызначэнне гарадоў песна звязвалася з задачамі сацыялістычнага і дзяржаўнага будаўніцтва, паказчыкамі паспяховасці якога і выступалі буйныя гісторыка-культурныя і прамыслова-індустрыяльныя цэнтры. Менавіта ў гарадах, асяродках адукацыі, навукі, грамадска-культурнай і мастацкай дзейнасці пачала канцэнтраватца нацыянальная інтэлектуальная

⁹ І. Бабкоў, *Гісторыя беларускай думкі: метадалогія, дысцыплінанасць, канон*, (у:) *Нацыянальная філосафія в современном мире: сб. научных статей*, Мінск 2010, с. 39.

¹⁰ Я. Пушча, *Збор твораў: у двух тамах*, Мінск 1993, т. 1, с. 82.

эліта, з якой найперш атаясамліваўся нацыянальна-адраджэнцкі рух, фарміраванне нацыянальнай самасвядомасці. Украінская паэзія ў гэты час дэманструе новы фармат чалавечага існавання ва ўрбанізаванай прасторы, чым засведчыла *інтэнсіўнае перакадзіраванне ментальнай матрыцы ўкраінцаў, што падаліся ў гарады*. Лірычны герой упэўнена абжываецца ў новым асяроддзі, рамантызуе яго, пачынае прымаць і любіць як неад’емную частку жыцця:

А тепер я кохаю город,
цей сторожкий трамвайний дзвін.
Він в мені неможливо скоро
дорогим димком зацвів.
Отже, вибачте, сизі далі,
я свій вік доживу й тут...
І співають мені тротуари
про далеку прекрасну мету¹¹.

У беларускай паэзіі гэтыя працэсы адлюстраваны куды больш стрымана, хаця многія паэты, застаючыся адданымі сынамі вёскі, прызнаюцца ў прыхільнасці да новага дынамічнага і дэмакратычна-свабоднага ладу жыцця: *Я горад палюбіў з яго змаганнем, / Бо тут жыццё ідзе зусім інакш* (П. Глебка), *Растуць заводы, гарады, / Надзея наша без трывогі, / Праз незлічоныя сляды / Раўнейшай робіцца дарога* (У. Дубоўка), *Казка з каменя і сталі* (З. Бядуля) і г.д.

Такім чынам, выступаючы складнікам маштабнага гістарычнага працэсу, горад – не толькі маркёр, але і ключавое звяно дзяржаўна-культурнага будаўніцтва і нацыянальнай ідэнтыфікацыі. Прычым украінская літаратура 20–30-х гг., на думку даследчыка Ю. Шэвялёва, у сцвярджэнні поступу індустрыяльнага грамадства робіцца нават *антысельскаю*, кансалідацыйны цэнтр нацыі пераносіцца з вясковага асяроддзя ў мадэрновае гарадское, у сувязі з чым больш пераканальна паказаны культурна-энергетычны рэсурс гарадоў у нацыянальнай ідэнтыфікацыі. У беларускай паэзіі адлюстраваны тэрытарыяльна-лакальны характар фарміравання нацыянальнай ідэнтычнасці, арганічная паяднанасць нацыятворчых чыннікаў з прыродным ландшафтам “малой радзімы”, зямлёй продкаў, якая схіляла да роздумнасці, засяроджанасці. Праведзены аналіз дазваляе выявіць адрознасць рэсурсаў нацыянальнай ідэнтыфікацыі, выяўленых беларускай і ўкраінскай паэзіяй 20–30-х гг.

¹¹ М. Хвильовий, *Поэзии*, Харьків 1931, с. 73–74.

STRESZCZENIE

DYSKURS URBANISTYCZNY I TOŻSAMOŚĆ NARODOWA W BIAŁORUSKIEJ
I UKRAIŃSKIEJ POEZJI LAT 20-TYCH I 30-TYCH XX WIEKU

Autorka artykułu podkreśla fakt, że od najdawniejszych czasów miasto odgrywało ważną rolę w socjalnej, politycznej i duchowo-kulturowej konsolidacji narodu w określonych formach państwa (Ruś Kijowska, Wielkie Księstwo Litewskie). Zwraca również uwagę, że tradycyjna mentalność narodów białoruskiego i ukraińskiego jest związana z cywilizacją chłopską. Jednocześnie procesy społeczne wynikające z rozwoju przemysłowego mają istotny wpływ na formę tematyki urbanistycznej w poezji.

Słowa kluczowe: miasto, mentalność narodowa, tożsamość, kontekst historyczno-kulturowy, duchowy punkt orientacyjny, konsolidacyjne centrum narodu, charakter terytorialno-lokalny.

SUMMARY

URBAN DISCOURSE AND NATIONAL IDENTITY IN BELARUSIAN
AND UKRAINIAN POETRY IN THE 20S AND 30S OF THE 20TH CENTURY

The author emphasizes the role which the town played in the socio-political and spiritual-cultural consolidation of the nation in particular state forms (Kievan Rus, the Grand Duchy of Lithuania). She pays attention to the traditional national mentality of Belarusian and Ukrainian people connected with peasant civilization. Social processes and industrialization influence the form of urban themes and poetry.

Key words: town, national mentality, identification, historical-cultural context, spiritual reference point, consolidation center of the nation, territorial-local character.